

پول

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

بین واردات و صادرات بود، ولی از این تاریخ به بعد که قیمت نقره در بازار لندن شروع به تنزل کرد، قسمتی از تنزل ارزش پول ایران مربوط به این امر است.

بین سال‌های ۱۸۷۳ تا ۱۸۸۹ قیمت نقره از ۶۰ پنس به ۴۲ پنس در بازار لندن تنزل یافته است. در سال‌های بین ۱۸۹۱ تا ۱۹۱۴ (۱۲۹۲-۱۲۷۰ شمسی) علاوه بر عرضه و تقاضا، قیمت نقره اثر خود را در قیمت قران ظاهر می‌سازد و اگر چه رابطه دقیقی بین قیمت قران و تنزل قیمت نقره موجود نیست، ولی در ظرف این مدت، ارزش نقره ۴۴/۵ درصد تنزل کرده و قیمت لیبره به قران نیز ۵۰ درصد ترقی کرده است. از این دوره به بعد تا سال ۱۳۱۲ شمسی میزان نقره موجود در یک قران برابر یک مثقال نقره

انگلستان، یعنی با لیبره و شیلینگ و پنس انگلیسی مورد مقایسه قرار می‌دهیم. علت انتخاب پول انگلستان برای مقایسه این است که لیبره تنها پولی است که در طی این چهارصد سال ارزشش نسبت به طلا کمتر از هر پول دیگری تغییر کرده است.

تنزل پول ایران تا سال ۱۸۷۳ (۱۲۵۲ شمسی) بیشتر مربوط به کم شدن میزان نقره موجود در واحد پول ایران و نیز تفاوت فاحش

در جریان بررسی سیر پیدایش و تحول و تکامل تاریخی پول، چگونگی تولد و بلوغ سکه‌های فلزی را مرور کردیم و به پیدایش اسکناس رسیدیم و بعد از ذکر تاریخچه اسکناس و کیفیت، شرایط و مقررات مربوط به انتشار اسکناس، به روند تاریخی چاپ پول کاغذی در ایران پرداختیم و اینک ادامه بحث را ملاحظه می‌فرمایید.

تنزلی ارزش پول در ایران

به منظور نشان دادن تنزل تدریجی ارزش پول ایران در مدت حدود چهارصد سال (از زمان صفویه تا تأسیس بانک شاهنشاهی) پول ایران را با توجه به سفرنامه‌ها و اطلاعات موجود با پول

● در دوره پهلوی، ورود طلا به کشور آزاد بود، ولی ورود نقره به هر شکل، به استثنای اشیای نقره صنعتی، ممنوع شد.

ثابت مانده است.

بین سال‌های ۲۹-۱۹۱۵ (۱۳۰۸-۱۲۹۴ شمسی) هر گاه قیمت نقره بالا می‌رود، قیمت قران ترقی می‌کند و هر وقت قیمت نقره پایین می‌آید، قیمت قران هم تنزل می‌کند.

در سال ۱۲۹۵ قیمت قران شروع به ترقی کرد و تا سال ۱۲۹۹ ترقی مزبور به مناسبت جنگ جهانی ادامه داشت. در این مدت، واردات از حیث قیمت ثابت بود، ولی به مناسبت ترقی قیمت اجناس وارده، مقدار جنس کمتری به ایران وارد می‌شد.

در هنگام جنگ، پول خارجی زیادی وارد ایران شد و قشون بیگانه برای مخارج خود و خریدهایی که در داخل می‌کردند، ناچار به فروش اسعار خارجی بودند و در نتیجه زیاد شدن اسعار خارجی و بالا رفتن قیمت نقره، قیمت قران ترقی کرد.

بین سال‌های ۹۹-۱۲۹۷ صادرات ایران به روسیه کم شد، ولی عرضه اسعار خارجی توسط قشون بیگانه جبران کمبود صادرات را نمود و در نتیجه، نرخ قران همچنان بالا نگاه داشته شد.

از سال ۱۳۰۱ به بعد که به مناسبت پایان جنگ جهانی و بازگشتن دنیا به حال عادی، عرضه اسعار خارجی کم شد و واردات زیاد گردید، و نرخ لیره ترقی محسوس کرد. شدت تقاضا (واردات) هم در سال ۱۳۰۱ زیادتر از سال‌های بعد بود، چرا که در این سال‌ها تجار می‌خواستند ذخیره کالاهای تمام شده در مدت جنگ را پر کنند. در این سال‌ها، با وجودیکه صدور طلا و نقره ممنوع بود و در حقیقت، دولت ایران عملاً واحد پول نقره را ترک گفته بود، اما بانک شاهنشاهی که در واقع، کنترل ارز کشور ایران را در دست داشت، همواره سعی می‌کرد تا ارزش پول ایران را مصنوعاً به قیمت فلز قران برساند. به عنوان مثال، اگر نرخ موجود بین قران و لیره عملاً ۵۰ قران و نرخ تبدیل نقره به قران ۵۵ قران بود، بانک شاهنشاهی مقداری بر نرخ موجود می‌افزود تا از تقاضابکاهد و عرضه را بیفزاید و در سال‌های استثنایی که تفاوت بین عرضه و تقاضا زیاد می‌شد، این تفاوت را خود بانک پر می‌کرد. در واقع، تعیین نرخ ارز مبادله عملاً به دست بانک شاهنشاهی بود تا اینکه بانک ملی ایران تأسیس شد و روند قضا یا تغییر یافت.

پول ایران در دوره پهلوی

پول دوره قاجاریه تا اوایل زمان رضا شاه

ادامه داشت و قران نقره که واحد پول کشور تعیین شده بود، تا سال ۱۳۰۸ شمسی در جریان بود. تا تاریخ فوق پول ایران یک فلزی نقره بود. در تمام ادوار مختلف تاریخ در ایران، پول طلا و نقره تماماً یا به تنهایی جریان داشتند و تا حدود سال ۱۲۵۰ شمسی واحد پولی کشور تعیین

● در چهارصد سال، یعنی از زمان صفویه تا زمان تأسیس بانک شاهنشاهی در ایران، ارزش پول انگلیس نسبت به طلا کمتر از هر پول دیگری تغییر کرد.

نشده بود و از تاریخ مذکور پول ایران بر پایه نقره قرار گرفت و قران نقره پول رایج ایران شد.

در سال ۱۳۰۸ به علت تغییر فاحش بهای نقره در بازارهای بین‌المللی، همه کشورهای جهان در شرف ترک واحد پول نقره بودند. ایران نیز با آثاری که این وضع بر روی پول کشور داشت، در بجهوجه بحران مالی سیستم نقره را ترک کرد و به موجب قانون تعیین واحد و مقیاس پول قانونی ایران که در ۲۷ اسفند ۱۳۰۸ به تصویب رسید، پول ایران بر اساس طلا قرار گرفت و واحد پول قانونی ایران طلا اعلام شد.^(۱) با تصویب این قانون که باید آن را اولین قانون پولی کشور ایران نامید، پول کشور بر اساس سیستم یک فلزی طلا برقرار شد و کلیه پول‌های اعتباری دیگر (مسکوکات غیر طلا) که در قانون به نام "پول‌های نماینده" به آنها اشاره شده، قابل تبدیل به پول قانونی بودند. مقررات پولی و تغییراتی را که به موجب

● از سال ۱۳۱۶ قسمتی از جواهرات سلطنتی به بانک ملی ایران تحویل داده شد تا جزو پشتوانه اسکناس‌های منتشره باشد.

این قانون در پول ایران بوجود آمد، می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

- واحد پول از نقره به طلا تغییر کرد.

- ریال که عبارت بود از صد دینار، به جای

قران که هزار دینار بود، معمول شد.

لفظ ریال صورت فارسی و عربی کلمه اسپانیایی رآل (real = شاهی) است. این لفظ به

دستیاری پرتغالی‌ها و اسپانیایی‌ها در دوره رواج داد و ستد آنان با ایران در این کشور شناخته شده است. رآل اسپانیایی، سکه‌ای سیمین بوده است و در خود اسپانیا در سال ۱۴۹۴ میلادی ضرب می‌شده و تا سال ۱۸۷۰ میلادی پول نقره رایج آنجا بوده و از آنجا به مستعمرات اسپانیا و هم‌چنین، به ممالک دیگر مانند ایران و بعضی از ممالک عربی و غیره وارد شده است.

- مسکوک طلای یک پهلوی که مطابق این قانون واحد پولی ایران قرار می‌گیرد، دارای ۷/۲۳۳۳۲۸۲ گرم طلای خالص و مسکوک نقره یک ریالی دارای ۴/۵۰۰ گرم نقره خالص تعیین شد. میزان عیار $\frac{900}{1000}$ بود و حق ضرب آزاد مسکوک فقط برای طلا وجود داشت، به نحوی که طلای خالص را به ضرابخانه برده و پهلوی ضرب می‌کردند، در صورتیکه ضرب سکه نقره و نیکل و مس منحصر به دولت بود.

- یک ریال معادل $\frac{3661191}{1000}$ گرم طلای خالص تعیین شد.

- چون واحد پول کشور طلا تعیین شده بود، لذا بانک ملی ایران موظف شد که در مقابل کلیه مسکوکات نقره و نیکل و مس، مسکوک طلا یا شمش طلا یا اسعار خارجی قابل تبدیل به طلا را به عنوان ذخیره نگاهداری کند.

- مسکوکات طلای بیست ریالی به نام پهلوی، ده ریالی به نام نیم پهلوی، مسکوکات نقره از نیم ریال تا پنج ریال و مسکوکات نیکلی و مسی کمتر از نیم ریال مسکوکات قانونی اعلام شدند:

طلا: پهلوی (۲۰ ریال)، نیم پهلوی (۱۰ ریال).

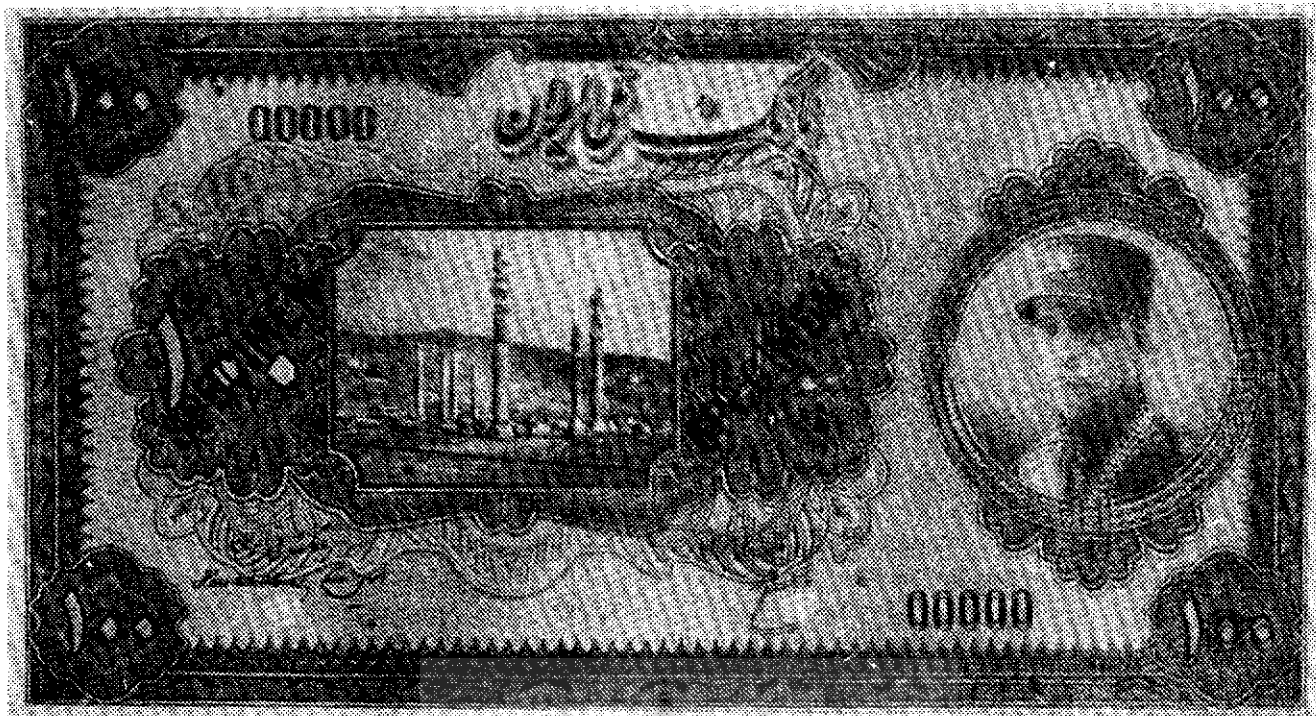
نقره: پنج ریالی، دو ریالی، یک ریالی، پنج قرانی، دو قرانی، یک قرانی و ده شاهی (نقره).

مس: ده شاهی، بیست و پنج ریالی، ده دیناری، پنج دیناری، دو دیناری و یک دیناری.

برنز^(۲): پنجاه دیناری، ده دیناری، پنج دیناری.

- قبول مسکوکات نیکلی و مسی در معاملات فقط تا میزان دو ریال از طرف اشخاص اجباری بود، ولی دولت مجبور بود که هر مبلغ از این مسکوکات را که بابت مالیات و عوارض پرداخت می‌شد، قبول نماید. در ضمن، بانک ملی ایران و شعب آن موظف شدند که به نمایندگی از طرف دولت هر مقدار از مسکوکات مزبور را که به آنها تسلیم می‌شد، تبدیل کنند.

- ورود طلا به کشور آزاد بود، ولی ورود

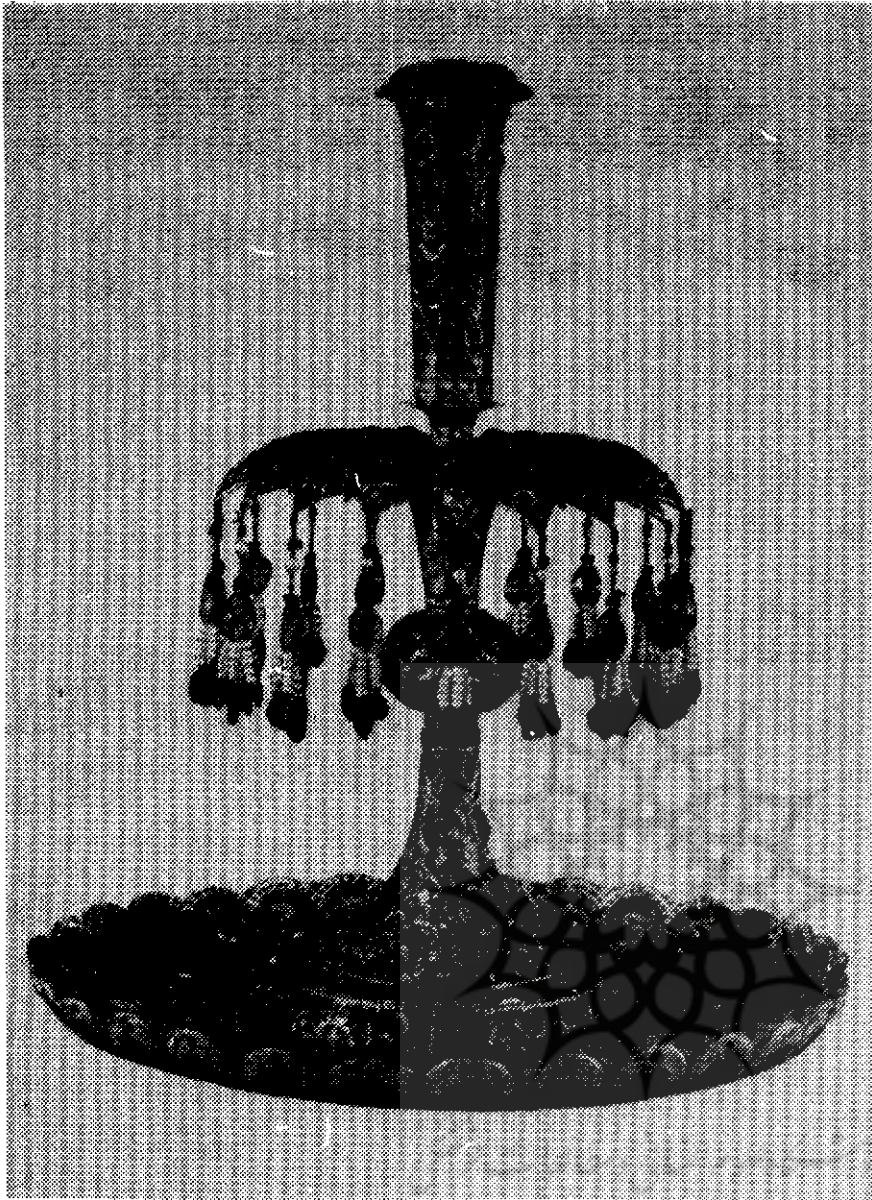

▲ تصویر یکی از نخستین اسکناس‌های منتشر شده توسط بانک ملی ایران

خاصی به بانک ملی واگذار شد.
 - با توجه به شرایط اقتصادی دنیا، تبدیل پول‌های اعتباری و رایج کشور به طلا مانند بیشتر کشورهای جهان ممنوع شد و به بانک ملی ایران اجازه داده شد که تا زمان اعاده اوضاع عادی اقتصادی و استقرار تعهد تادیه طلا یا اسعار خارجی در روی پایه طلا در سایر ممالک که به واسطه بحران عمومی حاصل شده است، از تادیه مسکوک طلا یا شمش طلا یا اسعار خارجی در مقابل مسکوکات نقره یا اسکناس‌های منتشره خودداری ورزد، ولی بانک ملی در تبدیل اسکناس‌ها و سایر پول‌های اعتباری به مسکوک نقره آزاد بود.
 - برای عدم قبول پول رایج کشور نیز مجازات تعیین شد.
 - میزان عیار مسکوکات نقره از ۹۰۰ به ۸۲۸ تغییر یافت، در صورتیکه عیار مسکوک طلا تغییری نکرد.
 - قدرت پرداخت قانونی سکه‌های نیکل و مس به ده ریال ترقی داده شد و نیز ذخیره مسکوکات نقره ملغی شد.
 - بانک ملی ایران که در قانون سابق مکلف بود به حساب دولت طلا خریداری کند، در این قانون از این تکلیف معاف شد.

تقلیل داده شد و در نتیجه، مسکوکات طلای پهلوی و نیم پهلوی به ترتیب از ۲۰ ریال و ۱۰ ریال، به ۱۰۰ ریال و ۵۰ ریال تبدیل شد و در میزان نقره مسکوکات نقره نیز مختصر تغییری داده شد.
 - طبق ماده پنجم این قانون، اجازه انحصار انتشار اسکناس برای مدت ده سال به بانک ملی واگذار شد و مقدار اسکناس‌های در جریان مجموعاً ۳۴۰ میلیون ریال تعیین شد.
 - چون امتیاز نشر اسکناس از بانک شاهنشاهی بازخرید شده بود، لذا ذخیره پول‌های اعتباری (مسکوکات غیر طلا) شامل اسکناس‌هایی شد که بعد از این توسط بانک ملی منتشر خواهد شد، بدین معنی که دولت مکلف شد که معادل مبلغ کل اسکناس‌های منتشره و مسکوک نیکل، ذخیره‌ای مشتمل بر مسکوک و شمش طلا و مسکوک و شمش نقره و اسعار خارجی ممالکی که خرید و فروش و صدور و معاملات طلا در آنجا آزاد باشد، داشته باشد.
 - قبول مسکوکات غیر طلا تا میزان ده ریال اجباری شد، ولی دولت کماکان موظف بود که هر مقدار از این مسکوکات را که بابت عوارض و مالیات پرداخت می‌شود، قبول نماید.
 - ورود و صدور طلا و نقره تحت شرایط

نقره به هر شکل به استثنای نقره صنعتی ممنوع شد.
 - خروج طلا و نقره به هر شکل، به استثنای برخی اشیای صنعتی ممنوع شد.
 - بر طبق این قانون، مسکوکات مدور است و در یک طرف عکس شاه و در طرف دیگر نقش شیر و خورشید دارد.
 این قانون وزن پهلوی طلا را عیناً مانند لیره انگلیسی قرار داد. در حقیقت، دولت ایران سیستم پولی انگلستان را قبول کرد.
 بر اثر بحران اقتصادی دنیا (۳۳-۱۹۲۹ میلادی و ۱۱-۱۳۰۸ شمسی) کشورهای بزرگ با تعدیل سیستم طلا، یکی پس از دیگری قابلیت تبدیل پول‌های خود را رسماً ممنوع کردند. عملاً تضییقاتی را در این راه بوجود آوردند. پس از اینکه انگلستان در سال ۱۹۳۱ لیره را از طلا جدا کرد، دولت ایران نیز به همین علت مجبور شد که مقررات قانون ۱۳۰۸ را به نحوی تعدیل کند، لذا در ۲۲ اسفند ۱۳۱۰ قانون جدیدی به نام "قانون اصلاح واحد و مقیاس طلا" به تصویب مجلس شورای ملی رسید و تغییرات زیر را در پول ایران بوجود آورد:
 - میزان طلای ریال از ۳۶۶۱۱۹۱/۰ گرم، به ۷۳۲۲۳۸۲/۰ گرم، یعنی به یک پنجاهم

در شهریور ماه ۱۳۱۳ هم قانونی به تصویب رسید و به بانک ملی اجازه داد که ۶۳۵ میلیون ریال اسکناس جدید چاپ کند و به انضمام اسکناس‌های قدیم مجموعاً ۸۰۰ میلیون ریال در جریان داشته باشد. مطابق این قانون، میزان پشتوانه به مبلغ کل اسکناس‌های در جریان تقلیل یافت و ذخیره برای اسکناس‌های صادره به ۶۰ درصد تنزل یافت.

به موجب قانونی که در ۹ اسفند ۱۳۱۵ گذشت و تصویب‌نامه هیأت وزیران مورخ ۲۱ فروردین ۱۳۱۶ چنین مقرر شد که پول‌های زیر از جریان خارج شود، ولی عملاً این کار در آخر اسفند ۱۳۱۷ عملی شد:

- یک دیناری و دو دیناری مسی.
- ۵۰ دیناری و ۱۰۰ دیناری نیکلی (یک‌شاهی و دو‌شاهی).
- ۵ و ۱۰ دیناری نیکلی.
- ۵ و ۱۰ و ۲۵ دیناری مسی و ده شاهی مسی.

در ۲۵ آبان ۱۳۱۶ قانونی به تصویب مجلس شورای ملی رسید که قسمتی از جواهرات سلطنتی را به بانک تحویل دهد و بانک هم آن را جزو پشتوانه خود قرار داد. واقعاً، از این تاریخ به هر میزان که اسکناس در جریان گذاشته می‌شد، کسر پشتوانه را ارزش این جواهرات تأمین می‌کرد.

زیرنویس‌ها

(۱) در این زمان، کمتر کشوری را می‌توان پیدا کرد که نقره را به عنوان واحد پولی خود قبول کرده باشد.

(۲) آلبازی است که از آمیختن مس و قلع بدست می‌آورند، مفرغ.

(۳) بحران اقتصادی سال ۱۹۲۹ شدیدترین بحرانی است که دنیای اقتصادی سرمایه‌داری به خود دیده است. پس از جنگ بین‌المللی اول، دانشمندان اقتصادی می‌کوشیدند تا شرایط را به وضع قبل از جنگ برگردانند. سال‌های قبل از جنگ از نظر آنان عصر طلایی لقب گرفته بود و تلاش می‌کردند تا در طرح‌های خود بدون توجه به تحولات اقتصادی، برای دنیای بعد از جنگ، اقتصادی را بنیان نهند که فقط در شرایط دنیای قبل از جنگ قابل زیست بود. ادامه این وضع باعث شد که اولاً، ساختارهای اقتصادی و

▲ یکی از نقایس گنجینه جواهرات سلطنتی سابق و موزه جواهرات ملی امروز: شمعدان طلا، آراسته به لعل، زمرد و یاقوت، با شرابه‌های مروارید و آویزهای زمرد. این شمعدان با جفت خود در آیین سلام عید نوروز، در دو سوی تخت طاووس قرار داده می‌شد.

و بعد به انگلستان و هلند و فرانسه سرایت کرد. رو بهمرفته، بحران ۱۹۲۹ تحت عواملی چون عوامل اقتصادی، مالی و سیاسی و عوامل اجتماعی بوجود آمد.

ادامه دارد

اجتماعی جوامع صنعتی مهیا برای قبول بحران شود و ثانیاً، دولت‌هایی عهده‌دار مبارزه با بحران شوند که زمامداران آنها به هیچ وجه تحولات اقتصادی را در زمان خود مورد توجه قرار نداده و کیفیات دنیای اقتصادی را که در آن می‌زیسته‌اند، درک نکنند. این بحران ابتدا از آمریکا شروع شد